

KASTEEL KATERN

September 2013 ■ jaargang 15 ■ nummer 42

COLOFON

Kasteelkatern is een uitgave van de Nederlandse Kastelenstichting en verschijnt 4 keer per jaar.

Redactieadres Kasteelkatern
Nederlandse Kastelenstichting
Markt 24
3961 BC Wijk bij Duurstede
T 0343-578995
F 0343-591403
E info@kastelen.nl
I www.kastelen.nl

Redactie
dr. F. Vogelzang
mevr. drs. L.D. Wessels

Aan dit nummer werkten verder mee
Vera van der Zwan MA
Drs. Mascha van Damme
Saskia Minjon BA

Omslag: Kasteel en park Rosendaal in
Rozendaal (Gelderland), met rozentuin
en schelpengrot op de achtergrond.
Foto Kasteel Rosendaal

Ontwerp: Nika Grafische Vormgeving
Vormgeving: Alphons te Beek

Druk: GVO grafisch bedrijf B.V.
Ponsen & Looijen te Ede
Oplage: 2000

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn.

Kasteelkatern is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting.

U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

De uiterste datum voor het opleveren van kopij voor het volgende nummer is: 15 oktober 2013.

De volgende uitgave van Kasteelkatern verschijnt in december 2013.

VAN DE REDACTIE

Het voortbestaan van Macht en Pracht

Macht en Pracht is het thema van Open Monumentendag 2013 en zelden is een thema zo van toepassing geweest op het werkgebied van de Nederlandse Kastelenstichting. Al sinds de Tweede Wereldoorlog houden we ons bezig met het behoud van kastelen en buitenplaatsen in Nederland. Juist kastelen en buitenplaatsen werden gebouwd als statussymbolen, waarmee de eigenaar door schoonheid en kracht zijn maatschappelijke positie etaleerde. Parken, bouwstijl, inrichting van het huis, ze waren bedoeld om ontzag te wekken.

Ooit waren er duizenden van zulke 'stately homes' in Nederland. Voor deze prachtige Engelse term hebben wij nog geen goed alternatief, maar van die huizen is inmiddels 90% al verdwenen. De monumentale gebouwen die nog over zijn, worden op vakantie en in de weekenden door ons druk bezocht, maar lijken, zo blijkt uit onderzoek van de Universiteit Utrecht en de NKS, waarover we een volgende keer zullen berichten, buiten die perioden een geringe rol te spelen in de beleving van onze leefomgeving.

Dat lijkt tegenstrijdig, maar misschien is de verklaring wel een variant van 'onbekend maakt onbemind'. Uit hetzelfde onderzoek blijkt namelijk dat lang niet alle omwonenden de ruïne kennen, laat staan de historische context. Ten tweede veroorzaakt gewinning dat je zaken niet meer bewust ervaart. Gebouwen en ruïnes fungeren als een 'landmark' waar we niet meer dagelijks bij stilstaan. Ook daar zijn is een Open Monumentendag en een Dag van het Kasteel goed voor, om ons weer bewust te worden. Anders dreigt het gevaar, dat we pas beseffen hoe beeldbepalend en belangrijk het gebouw voor ons was, als het onder de slopershamer is verdwenen. Dat wordt onderbouwd door het feit dat tientallen historische verenigingen werden opgericht naar aanleiding van de

afbraak van een monument. Toen pas ging het alarm af. Een goed voorbeeld is Hoog Catharijne. De plannen voor de bouw van dat enorme winkelcentrum annex station waren meer dan tien jaar oud, voordat er protest uit de Utrechtse bevolking kwam. Pas toen er daadwerkelijk gesloopt werd, kwam de tegenbeweging op gang. Gaat het niet zo met alles van waarde? We gaan er misschien te automatisch van uit, dat wat er is, ook wel zo zal blijven. Laten we alert zijn dat we niet over een aantal jaren met grote spijt op deze periode terugkijken. Juist in deze tijden van bezuinigingsronde na bezuinigingsronde lijkt die vanzelfsprekendheid echter schijn. Minder geld voor onderhoud en restauratie zal niet betekenen dat onze kastelen en buitenplaatsen morgen of overmorgen verdwijnen, maar op de wat langere termijn kan er veel onomkeerbaar zijn aangetast. Overheden en particulieren stoten hun te kostbaar geworden historische gebouwen af en dat betekent soms ingrijpende aanpassing, gedeeltelijke afbraak of onttrekking aan de openbaarheid. Ruïnes zijn extra kwetsbaar, omdat hun 'verdienvermogen' over het algemeen gering is. Kan een compleet kasteel nog dienen als hotel of een buitenplaats als *corporate* hoofdkwartier, een ruïne is lastiger te herbestemmen. Laten we op Open Monumentendag opnieuw genieten van onze monumentale omgeving, maar ook beseffen dat de beleving van ons verleden niet verzekerd is. De tienduizenden bezoekers zijn geen garantie voor het behoud. Het genot van de sfeer van vroeger, het beleven van een andere tijd en een andere manier van leven, het voelen van verbondenheid met mensen die er voor ons waren, een verdieping van ons eigen bestaan, het valt allemaal lastig in geld uit te drukken en past dus slecht in de huidige mode, waarin het vaak draait om economische verdienmodellen en vermarkting. De NKS zet zich in voor behoud en dat kan alleen met uw hulp! ■

BESTUURSWISSELINGEN BIJ DE NKS

Het bestuur van de Nederlandse Kastelenstichting hield zich het afgelopen jaar sterk bezig met de toekomst van de stichting en de vorm van haar organisatie. De financiële vooruitzichten voor de komende jaren waren daarvoor mede aanleiding.

De stichting zal zich sterk blijven richten op het initiëren en ondersteunen van wetenschappelijk onderzoek naar kastelen en hun maatschappelijke context, het onderhouden en vergroten van de kennis en waardering in onze samenleving voor de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen en het signaleren - en voor zo ver mogelijk mede afwenden - van bedreigingen voor het voortbestaan van kastelen en buitenplaatsen in hun "natuurlijke" omgeving.

Naar de overtuiging van het bestuur blijft de kwalitatief hoogwaardige inbreng van medewerkers, adviseurs en vrijwilligers de kern van het werk van de stichting en omgekeerd de grond van het bestaan van de stichting. De financiële realiteit dwingt daarbij tot efficiënter werken en een nog doelgerichter afwegen van de inhoud van werk dat de NKS uit blijft voeren, nieuw oppakt, of waaraan de NKS deelneemt.

De komende jaren zal het bestuur actief onderzoeken of samenwerking met, of aanhaken bij verwante organisaties en/of initiatieven zou kunnen bijdragen aan een betere borging van de continuïteit van de organisatie en een goede verankering van de doelstellingen.

Door het verstrijken van de statutaire termijn, dan wel vanwege persoonlijke omstandigheden, namen in 2012 en 2013 de heren ir. C.J.M. van der Burg, ing. E.A. Geytenbeek, mevr G. Locquet, jhr. mr. R.F.R.M. van Rijckevorsel, en mr. B.J.M. baron van Voorst tot Voorst afscheid van het bestuur van de Nederlandse Kastelenstichting.

Na afronding van de toekomstdiscussie door het bestuur werd in mei j.l. de voorzittershamer overgedragen aan de heer drs. C.J. Kalden. Het penningmeesterschap blijft in handen van de heer mr. J.A. Moolenburgh.

Als nieuwe secretaris is de heer mr. drs. R.J. van der Flier in mei aangetreden.

En eveneens in mei, in het bijzonder belast met de wetenschappelijke/inhoudelijke zaken, is mevrouw drs. W. Landewé tot het bestuur toegetreden. ■

HET VERHAAL ACHTER ONS GEMEENTEHUIS

door Vera van der Zwan

Op 29 oktober 2012 ondertekenden de VVD en PvdA het nieuwe regeerakkoord. Hiermee werd een nieuwe regeringsperiode ingeluid. Het regeerakkoord bevatte onder meer het voorstel van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties Ronald Plasterk om gemeenten met minder dan honderdduizend inwoners te laten fuseren. Deze plannen zorgen niet alleen voor veranderende gemeentegrenzen, maar hebben ook grote invloed op de gemeentehuizen. Er zijn nogal veel kastelen en buitenplaatsen die fungeren als gemeentehuis. De plannen voor gemeentelijke fusies hebben grote gevolgen voor deze monumentale gebouwen. De NKS heeft een onderzoek geëntameerd naar de geschiedenis van deze gemeentehuis kastelen, het gebruik en de mogelijke toekomstscenario's.

Vera van der Zwan is onlangs afgestudeerd als sociaal-geograaf aan de Universiteit Utrecht

Herbestemd als gemeentehuis

Herbestemming van kastelen en buitenplaatsen is geen nieuw fenomeen. Al vanaf 1600 verloren kastelen hun verdedigingsfunctie en werd er meer nadruk gelegd op wooncomfort. Een aantal werd zelfs verbouwd tot buitenplaats. In de moderne tijd is herbestemming van kastelen en buitenplaatsen vanaf het einde van de negentiende eeuw waar te nemen. Zowel kastelen als buitenplaatsen verloren hun woonfunctie en werden als klooster, verzorgingstehuis, kantoor of onderwijsinstelling ingericht. Toen ook werden de eerste kastelen en buitenplaatsen als gemeentehuis in gebruik genomen, zoals kasteel Rosendaal dat van 1852 tot 1934 het gemeentehuis van de gelijknamige Gelderse gemeente was. Herbestemming van monumentale gebouwen is van groot belang voor het voortbestaan. Zonder functie is het economisch bijna onhaalbaar om een gebouw te behouden. Leegstand leidt bovendien tot verval en verloedering en daarmee tot verlies van belangrijke cultuurhistorische waarden.

In het kader van herbestemming van kastelen en buitenplaatsen en de plannen van de overheid voor gemeentelijke herindelingen, is door de Nederlandse Kastelenstichting een onderzoek naar 'gemeentehuis-kastelen' gedaan. Allereerst is een inventarisatie van gemeentehuis kastelen binnen Nederland gemaakt. Vervolgens is bij een elftal van deze kastelen en buitenplaatsen een diepteonderzoek uitgevoerd. Daarbij werd gekeken naar eerdere functies, de ervaringen met het gebruik als gemeentehuis en plannen voor de toekomst. Ook is gekeken naar de rol die deze kastelen binnen de lokale identiteit en de belevingswereld van omwonenden vervullen.

Het gemeentehuis kasteel binnen Nederland

De grootste concentraties van buitenplaatsen en kastelen met een gemeentehuisfunctie lagen in het rivierengebied – het voormalige grensgebied tussen graafschap Holland, hertogdom Brabant, bisdom Utrecht en hertogdom Gelre –, langs de Hollandse kust en langs de Utrechtse Vecht. Sporadisch zijn objecten in Limburg en Overijssel gevonden. In de provincies Zeeland en Groningen zijn geen kastelen en buitenplaatsen met gemeentehuisfunctie aangetroffen. Voor een deel is het logisch: waar veel kastelen en buitenplaatsen voorkomen, is er ook een kans dat een aantal als gemeentehuis in gebruik is. Toch heeft het ook met toeval te maken: pas als een object beschikbaar komt, kan het een nieuwe functie krijgen. Zolang de eigenaar het in bezit houdt en deze geen wijzigingen doorvoert, blijft het monument zijn oorspronkelijke functie houden.

In totaal ging het om bijna zestig objecten. Daarvan zijn er nu nog zo'n veertien in gebruik als gemeentehuis. Een aantal was al in de loop van de twintigste eeuw afgestoten. Vanaf 1995 ging er een golf van fusies door gemeenteland en vooral gemeenten met minder dan 50.000 inwoners, met name in Noord-Brabant, Gelderland en Utrecht verloren hun zelfstandigheid en daarmee vaak hun gemeentehuis.

Eerdere functies

De kastelen met een gemeentehuisfunctie liggen zoals hierboven al vermeld voornamelijk in het rivierengebied, langs de Hollandse kust en langs de Utrechtse Vecht. Voordat de gemeente het kasteel overnam, hadden die kastelen al een eeuwenlange geschiedenis achter de rug. Voorbeelden van eerdere bestemmingen van de kastelen zijn kloosters, woonhuizen van adellijke families of de ambtswoning van de lokale burgemeester.

Vooral de eerste groep, die van kloosterkastelen, viel op. Zij zijn voornamelijk in Noord-Brabant te vinden. Het katholieke geloof speelde een belangrijke rol in de belevingswereld van de Brabanders en dat zorgde voor een sterke band tussen bewoners en het kloosterkasteel. De verbondenheid werd op persoonlijk vlak versterkt omdat familieleden lid waren van de kloosterorde. Daarnaast vervulden nonnen of broeders een educatieve rol binnen het dorp als onderwijzers. Het klooster sloot aan bij de lokale identiteit en gaf deze mede vorm. De nieuwe functie versterkte en

.....

Linksboven: Kasteel Neerijnen, gemeentehuis van de Gelderse gemeente Neerijnen.

Onder: Buitenplaats Beek en Hof, tot 2011 gemeentehuis van Loenen aan de Vecht (Utrecht).

Rechtsboven: Kasteel Dommelrode, gemeentehuis van Sint Oedenrode (Noord-Brabant).

veranderde de reeds aanwezige historische verbondenheid met het monument.

Dat gebeurde opnieuw na ingebruikname als gemeentehuis. Dat versterkte de representatieve en sociale functie van het kasteel. Kasteel Dommelrode, het huidige gemeentehuis van de gemeente St. Oedenrode, was een dergelijk kloosterkasteel. Tijdens de herstelwerkzaamheden van 1960 zijn de kloosterelementen verwijderd. Alleen de noordelijke muur van de refter herinnerde aan het kloostertijdperk van het kasteel. Daarna werd het gemeentehuis.

De tweede groep gemeentehuis kastelen hadden een functie als woonhuizen van adellijke families of burgemeester. Zij waren de voormalige leiders van de gemeenschap en vervulden ook belangrijke economische en sociale rollen. Het kwam regelmatig voor, dat de lokale burgemeester of een wethouder een telg was uit de familie, die op het kasteel woonde. Hiermee stonden de kastelen symbool voor het lokale bestuur en de politiek.

Dit laat zien dat veel kastelen en buitenplaatsen al voordat zij gemeentehuis werden, een centrale functie hadden voor de lokale gemeenschap.

De gemeente als eigenaar

Een aantal kastelen en buitenplaatsen kwam in de loop van de twintigste eeuw beschikbaar. Voor kloosterkastelen gold, dat door de daling van het aantal kloosterlingen de grote gebouwen niet meer geschikt bleken voor hun functie. De orde trok weg. Bij veel particuliere eigenaren bleek de Tweede Wereldoorlog een belangrijke periode. Nogal wat kastelen en buitenplaatsen werden door bezetting en door oorlogshandelingen flink beschadigd. De eigenaar kon de kosten voor renovatie en restauratie lang niet altijd opbrengen en besloot gebouw en grond te verkopen. Na enkele jaren verloederen stond een aantal van deze gebouwen op het punt van instorten. Een ingreep vanuit de gemeenschap kon niet uitblijven.

Burgemeesters en bewoners maakten zich sterk voor het behoud van deze kastelen. We zagen al dat kastelen historisch een belangrijke functie hadden voor de lokale gemeenschap. Daarbij kwam dat de gebouwen vaak grote cultuurhistorische waarden vertegenwoordigden. Reden genoeg voor het lokale bestuur om zich over dit erfgoed te ontfemen. Voor het geschikt maken voor een nieuwe functie waren echter grote bedragen nodig. Dit gemeenschapsgeld moest op verantwoorde manier worden ingezet. B&W konden immers niet zomaar tonnen of soms zelfs miljoenen in een project investeren zonder daarbij de baat voor de lokale gemeenschap voorop te zetten. Om deze financiële ingrepen te verantwoorden moest een nieuwe herbestemming voor de kastelen worden gezocht. Deze vond men in de nieuwe functie als gemeentehuis. De kastelen representeerden immers de lokale identiteit en macht. Daarnaast speelden zij al een belangrijke rol in de beleavingswereld van de inwoners. Hierdoor was het voor omwonenden een kleine stap het kasteel te relateren aan de gemeentelijke overheid. Bovendien kreeg het gebouw zo een functie die de hele gemeenschap ten goede kwam.

Ons nieuwe gemeentehuis

Na de renovaties verhuisde het gemeentelijke apparaat naar het nieuwe gemeentehuis. Naast het hoofdgebouw nam de gemeente vaak het park en het koetshuis over. De redenen voor de overname van het park was om het gehele ensemble in stand te houden en de cultuurhistorische waarden te behouden. Daarnaast kon het park als eventuele ruimte voor uitbreidingen worden gebruikt. Koetshuizen bleken vaak een geschikt onderkomen voor gemeentebambtenaren, terwijl het oude hoofdgebouw de repre-

sentatieve functies huisvestte, zoals de kantoren van burgemeester en wethouders, vergaderzalen, secretarie en de locatie waar de trouwzaal werd ingericht. In het koetshuis huisden de bestuurlijke afdelingen zoals de gemeentewerken of sociale afdeling. Dit hield wel een flinke verbouwing in, waarbij de stallen werden omgevormd tot kantoor- en vergaderruimten. Binnen het park creëerde men parkeergelegenheden, maar ook werden de historische tuinen hersteld of opnieuw ingericht, vaak met een publieke functie als wandelpark of locatie voor openbare evenementen, zoals de viering van Sinterklaas, braderie of Koninginnedag. Recreatie in de vorm van de hond uitlaten en het rondje hardlopen kreeg er ook een plekje. Door het in gebruik nemen van het kasteel als gemeentehuis kreeg het een belangrijke plek in het lokaal bewustzijn van de bewoners. Hiermee wordt bedoeld de identificatie en het gevoel van verbondenheid van mensen met hun regio of woonplaats. Die identificatie werd misschien nog sterker, doordat het kasteel of de buitenplaats nu als gemeentehuis ook toegankelijk was voor de burger. Voorheen waren de omwonenden niet vrij de kastelen van de lokale heren te bezoeken. Persoonlijke positieve ervaringen zoals trouwerijen of geboorteaangiften vergrootten de plek van het kasteel binnen het lokaal bewustzijn

Boven: Huis Scherpenzeel, een aantal jaren gemeentehuis van Scherpenzeel (Gelderland).

Rechts: Kasteel Dussen, vanaf 1953 een aantal jaren gemeentehuis van de voormalige gemeente Dussen (Noord-Brabant).

Rechtsboven: Ridderzaal van Kasteel Ammersoyen, enige tijd gemeentehuis van Ammerzoden (Gelderland).

en daarmee de sociale binding tussen omwonenden en het kasteel.

Een lust of last?

Door de jaren heen kregen door decentralisatie gemeenten steeds meer overheidstaken naar zich toegeschoven. Hierdoor groeide het ambtelijke apparaat en daarmee kwam meer behoefte aan ruimte voor huisvesting. De als gemeentehuis in gebruik zijnde kastelen bleken niet groot genoeg te zijn. Oplossingen voor het ruimtegebrek waren te vinden in de ruimte die de parken boden. Zo bouwde de toenmalige gemeente Maarssen een groot kantoren-pand naast het oude hoofdgebouw in het park van Goudestein. Hierbij bleken de projectontwikkelaars zich niet bewust van de eventuele schade die het nieuwe kantoren-pand aan de landschapsbeleving van omwonenden kon aanrichten. De focus was in het bijzonder gericht op het oplossen van het huisvestingsprobleem, terwijl behoud van cultuurhistorische waarden, toch de oorspronkelijke reden om het ensemble te redden en te kiezen voor overname van het gebouw, naar de achtergrond verdween. Dit is niet overal het geval. Ambtenaren van de gemeente Neerijnen zijn zeer tevreden en vooral trots dat ze werkzaam zijn in hun gemeentehuis. Praktische nadelen zoals de koeling in de zomer of het verwarmen in de winter nemen ze graag voor lief: 'Bezoekers zijn vaak onder de indruk, wanneer zij kasteel Neerijnen betreden. Het pand heeft een unieke uitstraling waar we trots op zijn.'

Gemeentelijke fusie en daarna...

In november 1998 kwam de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken Bram Peper met het voorstel gemeenten te herindelen. Zo moesten gemeenten voldoende bestuurlijke kwaliteit kunnen leveren. Hiervoor was schaalvergroting vereist, waarbij kleinere gemeenten werden samengevoegd. Vanaf die

periode is een sterke daling van het aantal kastelen met gemeentehuisfunctie waar te nemen. Voor de nieuwe gemeenten waren de gemeentehuis-kastelen niet alleen te klein, ze voldeden vaak evenmin aan de functionele eisen. Aanpassing bleek in vele gevallen onmogelijk. De decentrale ligging van de voormalige gemeentehuizen binnen de nieuwe gemeente was een andere reden om de kastelen van de hand te doen. Het nieuws dat 'ons gemeentehuis' zijn functie ging verliezen, zorgde voor veel onrust bij de omwonenden. Deze onrust had te maken met de bezorgdheid van de bewoners over de nieuwe bestemming van het monument. Dit laat nog eens de sterke sociale binding van de omwonenden met het kasteel zien. Het gebouw speelt een duidelijke rol binnen het lokaal bewustzijn. Vragen zoals 'Wie wordt de nieuwe eigenaar van ons kasteel?' of 'Mogen we nog wandelen met de hond in het park?' tonen bovendien aan, dat het niet alleen bezorgdheid was over de economische gevolgen voor de buurt. De onrust ebde vaak weg als er een aanvaardbare nieuwe bestemming werd gevonden, waarbij het behoud van de publieke functie centraal stond. Indien dit niet bleek te kunnen worden gewaarborgd, zorgde dat voor veel onvrede. In sommige gevallen werd het vroegere gemeentehuis herbestemd als commerciële locatie of als particulier woonhuis. Dat betekent verlies van toegankelijkheid. Bij kasteel Vorden zijn omwonenden ontevreden over de huidige functie van het kasteel als onderneming. Dat doorkruist hun gevoel van verbondenheid, vaak gepaard met nostalgische herinneringen. Veel omwonenden zijn in het oude gemeentehuis getrouwd of schaatsen er vroeger zodra het weer het toeliet, op de grachten. Binnen de huidige functie is dat niet langer mogelijk. Bovendien zijn het kasteel en omliggende tuinen niet langer gratis toegankelijk.

Een bestemmingsplan voor ons gemeentehuis

Deze voorbeelden laten zien, dat het herbestemmen van gemeentehuiskastelen maatwerk is en nauwkeurige deliberatie vereist. Voor de huidige veertien overgebleven gemeentehuiskastelen staat op de korte of langere termijn een herbestemming op het programma. Naar het zich laat aanzien, zal het voorstel van Plasterk ook die gemeenten treffen.

Behalve overwegingen op basis van de gemeentelijke begroting zullen gemeenten ook aan andere dingen moeten denken bij een eventuele verkoop van of juist nieuwe investering in hun kasteel. Zo speelt de lokale identiteit een belangrijke rol bij de herbestemmingen van kastelen. De eisen die de moderne tijd en de vergrote gemeenten stellen aan huisvesting, maken het onmogelijk om het historische kasteel of de buitenplaats geschikt te maken als gemeentekantoor. De gebouwen voldoen niet aan de eisen en zijn meestal te klein. Het volbouwen van de omliggende parken is geen optie, omdat hiermee de historische waarde van het ensemble en daarmee de openbare functie wordt vernietigd. Eén functie blijft in stand: de representatie van de gemeente. Gebruik als trouwlocatie

of vergadercentrum blijft zeer wel mogelijk. Dat laten ook vele kastelen in den lande zien, waar op grote schaal trouwplechtigheden worden georganiseerd. Hierbij doet de kans zich voor het gehele historische ensemble te herstellen en er een echte representatieve locatie binnen de gemeente van te maken. Zo kan bij Goudestein door het slopen van de gemeentekantoren het park in ere hersteld worden. Hierbij blijft de publieke functie van parken behouden en wordt de beleving van het landschap zelfs versterkt. Behoud van dit erfgoed is van groot belang, omdat het een belangrijke rol speelt in het lokaal bewustzijn van de gemeenschap. Het gaat om meer dan behoud: de publieke functie staat centraal, dat zorgt voor blijvende beleving en daarmee voor maatschappelijk draagvlak. Gemeenten met een kasteel op hun grondgebied doen er goed aan, zich hiervan bewust te zijn. Met de verkoop van hun panden verkopen ze een stuk van de lokale identiteit van hun gemeenschap. De nieuwe herbestemming moet zowel in belang van de gemeente als van haar bewoners zijn. ■

De verschillende onderzoeksrapporten over kastelen en buitenplaats als gemeentehuis zijn binnenkort te vinden op onze website: www.kastelen.nl onder wetenschap.

Boven: Huis Laarwoud, van 1953 - 2004 gemeentehuis van Zuid-Laren (Drenthe).

Onder: De Paauw, raadhuis van de gemeente Wassenaar (Zuid-Holland).

Engelse invloeden

Met het importeren van stoommachines en weefgetouwen uit Engeland nam de Engelse invloed op de Twentse textielfamilies toe. De fabrikanten stuurden hun zonen op stage in Engelse fabriekssteden, waardoor ze niet alleen in aanraking kwamen met de nieuwste productiemethoden, maar ook met de daar heersende modes en gebruiken. Op allerlei vlakken zien we die invloed terug bij de textielfamilies en de aanleg van hun buitenhuizen en parken. Een voorbeeld daarvan is de mode van het theedrinken. Veelvuldig werd er thee gedronken in de buitenhuisjes en koepels, die daarom al snel theekoepels werden genoemd.

Veel eigenaren hadden een goede band met hun pachters, die vaak van generatie op generatie op de boerderij woonden. Een goed voorbeeld daarvan is De Helmer bij Enschede van de familie Menko. Op een steenworp afstand van de boerderij werd halverwege de negentiende eeuw een theekoepel gebouwd, die nog altijd bestaat. De theekoepel heeft een beschermde status als rijksmonument. De familie Menko heeft uiteindelijk de boerenfamilie uitgekocht en een nieuwe boerderij door

de regionaal befaamde architect Jan Jans laten bouwen. De familie hoopte daarmee het landgoed als eenheid in stand te kunnen houden.

Zomerhuizen

Dagverblijven werden zomerverblijven en vanaf het begin van de twintigste eeuw permanente onderkomens. Veel koepels werden uitgebreid, vervangen of opgenomen in later gebouwde zomerhuizen. De eerste generatie zomerhuizen bestond vooral uit symmetrisch ingedeelde, licht gepleisterde gebouwen, opgeluisterd met klassieke decoratieve elementen. Deze vroege Twentse buitens lagen vrijwel zonder uitzondering in een parkachtige omgeving met een landschappelijke aanleg en uitgestrekte bossen.

Op Het Stroot, samen met Het Amelink van de familie Blijdenstein één van de oudste en meest exemplarische

textiellandgoederen, werden alle hiervoor geschetste fasen doorlopen: van theekoepel tot royale villa. De basis van de karakteristieke Twentse textielvilla op Het Stroot is gelegen in een theekoepel. Het monumentale landhuis werd vanaf 1819 in verschillende fasen gebouwd door veranderingen en uitbreidingen aan de bestaande theekoepel. Bijna alle vooraanstaande architecten en tuinarchitecten die in Twente werkzaam waren, hebben invloed op het huidige aanzicht van Het Stroot gehad. Het zomerhuis uit 1840 werd in 1884 uitgebreid met een serre door de bekende Twentse architect Gerrit Beltman, die ook verantwoordelijk was voor het ontwerp van het koetshuis met dienstwoning. Het omringende terrein

Vorige pagina: Het Amelink, ansichtkaart ca. 1905.

Linksboven: Huize Bellinkhof, Almelo. Ansichtkaart, ca. 1900.

Boven: Dame en heren bij het theehuis van De Helmer.

Links: Zonnebeek, 2012.

was inmiddels omgevormd tot een park in landschappelijke stijl naar ontwerp van Pieter Watz, die samen met zijn vader Dirk de meeste tuinontwerpen in Twente voor zijn rekening nam.

Tussen 1922 en 1927 werd de serre door een samenwerking van de Amsterdamse architect Karel Muller en de uit Hengelo afkomstige Anton Beudt verbouwd tot tuinkamer en conform de Engelse mode uitgebreid met een *hall*, voorzien van een brede eikenhouten trap en een houten lambrisering, een bibliotheek en zitkamer. De tuin kreeg een geometrische vijverpartij, ontworpen door Theodoor Johan Dinn. De landelijk bekende landschapsarchitecte Mien Ruys leverde in de jaren vijftig van de vorige eeuw een bijdragen aan de uitbreiding van de tuin.

Van heide naar bos

De aanleg van de landgoederen van textielfabrikanten had grote invloed op het Twentse landschap, dat - voor de verdeling in de negentiende eeuw van de markegronden, de gemeenschappelijke 'woeste gronden' - vooral uit heidegrond bestond. Na ontginning lieten zij er niet alleen prachtige tuinen aanleggen,

maar eveneens uitgestrekte bossen aanplanten voor de productie van hout én als jachtterrein. Hoewel bijna alle markegronden tegen het eind van de negentiende eeuw waren verkocht, blijkt uit bestudering van historische kaarten dat de grootste bebossing plaatsvond in de crisis tijdens de jaren dertig van de twintigste eeuw. Een topografische kaart uit 1930 laat zien dat er toen inmiddels heel veel heide was verdwenen, maar dat er nog weinig volgroeid bos op de kaart staat aangegeven. Wel zijn lichtgroene gronden ingetekend met kleine zwarte spikkels: jong aangeplante bomen, die nog tot wasdom moeten komen. Op latere topografische kaarten is een aanzienlijke toename van bospercelen zichtbaar. Ook op Het Stoot werd veel bos aangeplant, zowel gemengde als naaldboutbossen.

Samen met de, mede door Gerrit Jan van Heek opgerichte Nederlandse Heidemaatschappij en met behulp

van de nieuw ontwikkelde kunstmest werd ook veel nieuwe landbouwgrond aangelegd. De bestaande boerenbedrijven speelden daarbij een rol, maar ook nieuwe, experimentele boerderijen zagen het licht, met een rationelere opzet en grotere stallen. Aan de rand van landgoed De Snippert bij Losser ligt de Judith Hoeve, een monumentale kopromp-boerderij met een grote voormalige hooischuur uit 1912. Op de boerderij voerde Helmich Benjamin Blijdenstein agrarische experimenten uit.

Buiten wonen

De meeste zomerhuizen van de eerste generatie werden afgebroken en vervangen door huizen waar de familie

Linksboven: Het Stroot, tuinzijde.

Boven: Dame en heren bij het theenhuis van De Helmer.

Links: Villa Stokhorst, 1939.

Boven: Villa Stokhorst, interieur.

Rechts onder: Hooge Boekel, ontwerp van M.A. van Nieukerken, 1924.

gedurende het hele jaar kon wonen. Voor het ontwerp van de nieuwe huizen en de verbouwingen werd steeds vaker een landelijk bekende architect in de arm genomen. Toch was het vaak de opdrachtgever zelf die zijn stempel drukte op de verschijningsvorm van zijn landhuis. Niet alleen hadden ze veel zeggenschap over het uiterlijk van hun huizen, zij bemoeiden zich zo mogelijk nog meer met de opzet, de indeling en het interieur. Veruit de meeste families kozen tot ver in de twintigste eeuw voor een traditionele aankleding en inrichting. Een historiserende vormgeving en een inrichting met antiek en/of stijlmeubelen en historische schilderijen was de norm, slechts een klein deel heeft zich willen onderscheiden door te kiezen voor een vernieuwende vormgeving.

Zomerhuis Het Stokhorst van de familie Jannink uit 1888, een ontwerp van de lokale architect Hendrik Reijgers, werd in 1912 vervangen door een fors woonhuis naar ontwerp van De Bazel. Ook het zomerhuis van de familie Van Heek op de Hooge Boekel, een ontwerp van Gerrit Beltman uit 1908, moest al binnen 15 jaar plaats maken voor een fors en statig huis naar een ontwerp van de gebroeders Nieukerken. Beide huizen werden voorzien van de meest moderne installaties om ze van een hoog niveau van comfort te voorzien. De bijzondere interieurs blijken vaak nog verrassend goed bewaard, zoals beschreven in het onderzoek van interieurspecialist Barbara Laan.

Leven in de stad

Geen buitenplaats zonder binnenplaats, de vaste woonlocatie in de stad. Daarom is er ook een hoofdstuk gewijd aan de grote woonhuizen in de stad, die vaak een opvallende plek in het centrum van zowel de stad als het leven van de verschillende textielfamilies innam. Na de overschakeling van de huisweverij naar de fabrieksmatige productiewijze lag de woning in de stad naast of in de directe omgeving van de fabriek. Naarmate de industrialisatie in de textielcentra toenam, vond ook de scheiding tussen fabriek en woonhuis steeds vaker plaats. Wel lag de stadswoning nog lange tijd naast of in de buurt van het hoofdkantoor van de textielfirma's. Een tendens die daarbij zichtbaar is, is dat de textielfamilies elkaar opzochten en hun woonhuizen dicht bij elkaar lieten bouwen, vaak uitgevoerd door dezelfde architecten.

Toekomst

Na de val de textielindustrie in de jaren zestig bleek het moeilijk om landgoederen en buitenplaatsen op een goede manier in stand te houden en te beheren. Onderhoud van de forse landhuizen en de vaak uitgestrekte landgoederen is duur. Ook de inkomsten van aan het landgoed gerelateerde economische dragers, zoals landbouw en vooral bosbouw, zijn sterk teruggelopen. De lastige zoektocht naar en het vinden van nieuwe economische dragers geeft de landgoederen weer een toekomst en heeft geleid tot een grote verscheidenheid aan transformaties en nieuwe functies op de landgoederen, waarvan er een aantal in het boek *Heren op het land* zijn opgenomen. ■

Info

Mascha van Damme e.a.,
Heren op het land. Buitenplaatsen van Twentse textielfabrikanten,
Zwolle 2013, isbn 978 94 91196 30 0

HET KASTEEL VAN OOIT

door Fred Vogelzang

Voor velen is het misschien een leuke herinnering: een bezoek aan het Brabantse Land van Ooit, een sprookjespark dat in 2007 de deuren moest sluiten. Een blikvanger in het park was het Roze Kasteel. Anders dan bijvoorbeeld de sprookjeshuizen op de Efteling, heeft dit kasteel een lange geschiedenis achter de rug.

Fred Vogelzang is wetenschappelijk medewerker bij de NKS

Kasteel d'Oultremont

In 1986 verkocht graaf Roland d'Oultremont zijn voormalig kasteel, dat sinds 1707 in de familie was. Daarna werd het kasteel middelpunt van het Land van Ooit en knalroze geschilderd. De vroegste bewoningsgeschiedenis van het huis blijkt een ingewikkelde puzzel. In 1559 wordt voor het eerst gesproken van een huis in de heerlijkheid Nieuwkuijk. De heer van Nieuwkuijk, Carel van Malsen, die ook heer van het nabijgelegen Onsenoort is, verleent dan aan zijn buurman Godefroy van Haastrecht het recht om op zijn huis, gelegen in het rechtgebied van Van Malsen, een gevangene te verhoren. Van Haastrecht was weliswaar heer van Drunen, maar bezat daar blijkbaar geen eigen huis. Zijn kasteel lag in Nieuwkuijk maar officieel zou hij daar geen recht kunnen spreken, omdat Van Malsen er de baas was. Door de juridische truc van die laatste, kon Van Haastrecht nu toch op zijn eigen huis rechtszaken houden.

Het huis in Nieuwkuijk had Godefroy van een vorige eigenaar gekocht. Hoe oud het precies is, weten we niet. Van Malsen zelf woonde op het veertiende-eeuwse kasteel Onsenoort. Het is denkbaar dat ook het huis in Drunen uit die periode stamt. Het bleef in ieder geval nog een hele tijd in de familie van Godefroy.

Een nazaat van hem trouwde in de familie Van Wasseenaar. In 1654 kocht een baron Van Wasseenaar maar liefst 800.000 stenen om het kasteel flink mee te verbouwen. Hoewel je van zo'n hoeveelheid stenen een bouwwerk kan neerzetten van twee verdiepingen, twintig meter lang en zes meter breed weten we niet wat hij er precies mee heeft gedaan. Niet lang daarna ontving het doch-

Linksboven: D'Oultremont in het roze. Jan Derwig, 2007.

Onder: Interieur linkervleugel uit de 'Land van Ooit'-periode.

tertje van Van Wassenaar, Jacoba, de heerlijke rechten over het verbouwde kasteel, dat nu als Huis van Drunen bekend stond. Het ging daarbij niet alleen om een kasteel: bij het huis lagen een voorhof, singels, grachten, boomgaarden en een paar boerderijen. Een aardig complex al met al.

Jacoba was getrouwd met Floris van Beieren Schagen. Zij hadden drie zoons, die alledrie in dezelfde veldslag bij Ramillies in 1706 jammerlijk aan hun einde kwamen. De erfenis viel nu aan hun dochter Maria toe. Zij was

Boven: De aangebouwde serre, foto Bas Arts, 2011.

Onder: Tekening ca. 1830, jhr.mr. D.T. Gevers van Endegeest (Zie: Het Brabants Kasteel 3, 2009).

Rechtsboven: Het wichelroede-onderzoek, Rob Gruben, 2011.

een gewilde erfgename, die niet alleen Schagen en Warmond en nog een hele serie heerlijkheden bezat, maar ook het kasteel van Drunen. Ze trad in het huwelijk met Francois d'Oultremont en werd daarmee gravin van d'Oultremont en Warfuzée.

Brand en wederopbouw

Wat precies de verbouwing door Van Wassenaar heeft ingehouden, weten we niet. Het complex bestond in ieder geval uit een hoofdgebouw en een voorburcht, met daarop een poortgebouw en twee vleugels. De verbouwing uit het midden van de zeventiende eeuw werd rond 1724 gevolgd door een tweede verbouwing. Niet alleen heeft er een datumsteen met dat jaartal bestaan, ook laten bouwnaden in een aantal muren van de gebouwen op de voorburcht zien, dat toen (?) aan sommige vleugels een verdieping lijkt te zijn toegevoegd. Precies weten we het niet. Het huidige gebouw op de voorburcht is opvallend ondiep, slechts vijf meter, en de achtermuur lijkt een oudere buitenmuur te zijn geweest. De roze verflaag, aangebracht toen het kasteel werd opgenomen in het sprookjespark, maakt bouwkundige analyse erg lastig omdat het metselwerk onzichtbaar is. In 1794 bezetten de oprukkende Franse troepen het kasteel. De winter was streng: alles van hout uit het interieur van de gebouwen op de voorhof werd gesloopt en opgestookt. Ook ruim 1700 bomen en struiken op het terrein verdwenen in de haard. Het hoofdgebouw was in gebruik genomen als militair hospitaal. Toen de veldtocht verder naar het noorden werd voortgezet, vertrokken de troepen. Het hoofdgebouw raakte daarbij door brand zwaar beschadigd. Er was zo weinig van over, dat de resten als sloopmateriaal werden verkocht. Alleen

het poortgebouw kon weer bewoonbaar gemaakt worden.

Graaf Adriaan d'Oultremont, in de verte familie van de tweede vrouw van koning Willem I, besloot rond 1875 het kasteel te vernieuwen. Hij liet door de Tilburgse architect H.J. van Tulder een plan maken waarbij het poortgebouw met een nieuwe linkervleugel centraal stond. Hoewel Van Tulder vele kerken in neogotische stijl op zijn naam had staan, kreeg het nieuwe kasteel d'Oultremont een meer eclectische stijl. De verbouwing was noodzakelijk, omdat de na de brand van 1795 overgebleven delen van het kasteel in slechte staat verkeerden. Bij de ingrepen van Van Tulder bleven oudere delen bewaard. Andere werden in de nieuwbouw opgenomen, zoals de twee torentjes bij het poortgebouw. De oude linkervleugel werd echter grotendeels afgebroken en vervangen door een veel korter gebouw, met spouwmuren. De andere vleugel, die misschien heeft dienst gedaan als paardenstal, werd nu verbouwd en kreeg een extra verdieping. Opvallend is dat op de zolders hout is hergebruikt uit verschillende perioden. Een deel van de overkapping is afkomstig van een smaller gebouw en door enige kunstgrepen geschikt gemaakt voor het huidige dak. Bij de negentiende-eeuwse verbouwing is getracht het huis een meer kasteelachtige allure te geven, door bijvoorbeeld 'schietgaten' aan te brengen in de beide torentjes. Die dienden echter als ventilatieopeningen.

Op zoek naar de hoofdburcht

Het huidige kasteel Drunen of d'Oultremont bestaat feitelijk deels uit negentiende-eeuwse nieuwbouw in een eclectische stijl met daarbij neogotische kasteel-elementen en delen van oudere gebouwen van de vroegere voorburcht van het kasteel. Maar waar lag dan de hoofdburcht, die is afgebrand? De bouwhistorische inspectie, uitgevoerd door leden van de Kastelenstudie-

groep, lijkt ook hier een tipje van de sluier op te lichten. Omdat er geen groot archeologisch onderzoek kon worden verwacht, werd er naar een alternatief gegrepen: de wichelroede. Opvallend was dat bij alle groepsleden of vrijwilligers die het terrein met de wichelroede afliepen, op dezelfde plek een uitslag verkregen. Die uitslagen wijzen er op, dat ten noorden van de huidige voorburcht, een bijna vierkante structuur kan hebben gelegen. Nu is het een grasveld, dat flink door mollen was omgewoeld. Het voordeel van deze dierlijke activiteit was, dat tijdens het onderzoek in de losse grond allerlei archeologische resten werden aangetroffen, zoals daktegels, leien en scherven, waarvan sommige in de zestiende eeuw konden worden gedateerd. Een onderzoek met grondradar is dan ook zeer aan te bevelen. Het zou zo maar kunnen dat de resten van het in 1795 afgebrande hoofdgebouw zich nog ondergronds bevinden. ■

Voor een verslag van het totaalonderzoek zie:

B. Aarts en R. Gruben, 'D'Oultremont, het kasteel van Drunen te Nieuwkuijk. Geschiedenis en bouwhistorie', *Het Brabants Kasteel* 31 (2009), nr. 1, juni 2013, p. 3-27.

advertentie

Een gezonde kijk op onroerend goed

Houtinsectenbestrijding | Zwamsanering
Houtrestauratie met epoxytechniek | Isochips®-kruipruimteisolatie
Vochtwering | Kruipruimterenovatie | Constructiedroging
Heteluchtmethode | Zuurstofarmeluchtmethode | Microgolvenmethode
Onderzoek met de videoscope | Inspectieabonnementen

Vestigingen in: Alphen aan den Rijn | Liempde | Echt
Heerhugowaard | Assen | Mechelen (B)

 www.vanlierop.nl

ISO 9001
gecertificeerd

WERKGROEP BEDREIGDE KASTELEN

Saskia Minjon

Herbouw van kasteelruïnes

De afgelopen jaren is door de Nederlandse Kastelenstichting veel aandacht besteed aan kasteelruïnes in Nederland.¹ Door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed werd in 2012 de brochure 'Een toekomst voor kasteelruïnes' uitgebracht.² Beide instellingen kwamen tot de conclusie dat monumentenzorg maatwerk is. Iedere ruïne is uniek en brengt zijn eigen mogelijkheden en problemen met zich mee.

Voor het behoud van de monumentale waarden van ruïnes zou de ideale situatie zijn dat de kasteelrestanten geconsolideerd worden en het terrein een openbare functie krijgt voor erfgoedtoeristen en de gemeenschap. Helaas zijn de kosten van het onderhoud en toegankelijk maken van ruïnes zo hoog dat de opbrengsten van een erfgoedfunctie niet volstaan. Door exploitatie van het monument als bijvoorbeeld horecagelegenheid kan meer omzet gegenereerd worden. Maar hier lenen niet alle ruïnes zich voor. Herbouw kan de oplossing bieden.

Drie Limburgse projecten

Herbouw of reconstructie van kasteelruïnes zorgt ervoor dat het historische beeld hersteld wordt en het gebouw weer bruikbaar wordt. De RCE geeft als voorwaarde voor herbouwplannen dat de plannen zowel recht moeten doen aan de cultuurhistorische waarde van de ruïne en zijn omgeving als aan de nieuwe functie en inrichting. Hierbij is het zaak dat de aantasting van de (archeologische) resten tot een minimum beperkt blijft. Daarnaast moet de overweging gemaakt worden of de desbetreffende ruïne zich nog wel leent voor herbouw. Veel ruïnes zijn al in de middeleeuwen of in de zestiende eeuw (Opstand) in verval geraakt en hier ontleen zij hun his-

torische waarde aan. Door herbouw zal het kasteel niet langer een ruïne zijn. Ruïnes die volgens de RCE vooral in aanmerking komen voor herbouw zijn de kastelen die in een niet al te ver verleden verwoest zijn. Hieronder vallen onder andere het herstel van de oorlogsschade van de kastelen die tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn geruïneerd.

Herbouw kan op verschillende manieren plaatsvinden. Het oorspronkelijke complex kan gereconstrueerd worden met 'oude' bouwmaterialen. Een voorwaarde die door de RCE bij reconstructie wordt gesteld, is dat er voldoende gegevens bekend zijn, zoals foto's en opmetingen van de oude situatie. Een nadeel van deze methode is dat er vaak terug wordt gereconstrueerd naar één bouwphase, waardoor de historische gelaagdheid van het gebouw verloren gaat. Reconstructie is altijd een interpretatie en nooit waarheidsgetrouw.

Maar herbouw hoeft niet gebaseerd te zijn op bouwhistorisch onderzoek. Er kan ook gekozen worden om juist het contrast tussen oud en nieuw zichtbaar te maken door de keuze van vorm, kleur- en materiaalgebruik. Hiermee wordt aan de ruïne een nieuwe betekenis gegeven.

Herbouwplannen kunnen op verzet stuiten, zoals eerder al aangetoond in Heusden. Hier trok een projectontwikkende woningbouwvereniging zich terug nadat omwonenden protest hadden aangetekend tegen de bouwplannen.³ Een andere reden waarom herbouwplannen vaak uiteindelijk niet worden uitgevoerd zijn de hoge kosten die hiermee gepaard gaan en de niet optimale rendementen. Toch zijn er op het moment in Limburg drie twintigste-eeuwse ruïnes waarvoor herbouwplannen bestaan. De zeer uiteenlopende plannen die zijn opgesteld voor de ruïnes van de kastelen Schaesberg in Landgraaf, Kessel of Keverberg in Kessel en Bleijenbeek in Afferden geven een goed beeld van de verschillende opvattingen die bestaan met betrekking tot herbouw van kasteelruïnes.

Reconstructie Schaesberg

Het zestiende- en zeventiende-eeuwse kasteel en de hoeve van Slot Schaesberg, die in 1968 grotendeels werden afgebroken, zullen opnieuw worden opgebouwd. De gemeente Landgraaf ontwikkelt in samenwerking met BOEi plannen om de ruïne op ambachtelijke wijze opnieuw op te bouwen. Door de recente datum van de afbraak is het mogelijk om de reconstructie te baseren op opmetingen en beeldmateriaal. Door met historische technieken vervaardigde bouwmaterialen te gebruiken en het kasteel steen voor steen op traditionele wijze weer op te bouwen, wil men kennis ontwikkelen over de manier waarop men in de zestiende eeuw bouwde. Het kasteel moet een nieuwe functie als recreatieve en educatieve toeristische attractie krijgen. Deze aanpak is geïnspireerd

Boven: Impressie van de plannen met het kasteel van Kessel, ook wel Keverberg genoemd (Limburg).

Linksonder: Litho van Schaesberg in welstand, van Alexandre Schaepkens, ca. 1850 (Rijksarchief Limburg, Maastricht).

Rechsonder: Een mogelijke reconstructie van kasteel Bleijenbeek (Limburg).

door Chateau Guedelon in Frankrijk.⁴ Hier is men in 1997 begonnen met de bouw van een burcht met middeleeuwse technieken en historische bouwmaterialen. Er is één groot verschil: dit kasteel wordt van de grond af opgebouwd, er was geen historische ruïne aanwezig.

Contrast tussen oud en nieuw in Kessel

Een bekend voorbeeld van het laten contrasteren van oud en nieuw is Koldinghus in Denemarken.⁵ Tussen 1972 en 1992 werd deze kasteelruïne gerestaureerd en aangevuld en omhuld door een nieuwe architectuur. Deze staat zo veel mogelijk los van de muurrestanten van het kasteel, waardoor de ruïne zelf zo min mogelijk verstoord wordt. Ook in Kessel bestaan plannen om de reconstructie van kasteel De Keverberg op deze wijze aan te pakken. Men hoopt hier in september 2013 met de bouw te kunnen beginnen. Het kasteel, waarvan de oudste delen uit de twaalfde eeuw stammen, werd in 1944 door de Duitsers gebombardeerd en niet weer opgebouwd. Alleen de middeleeuwse schildmuur bleef bewaard. Na de herbouw waarbij het dak wordt gereconstrueerd, moet de ruïne dienst gaan doen als locatie voor feesten, partijen en congressen en tevens als toeristische trekpleister. Er wordt een groot fors dak, waarvan de vorm gebaseerd is op het verdwenen vijftiende-eeuwse dak, geplaatst op kolommen die los staan van de bestaande constructie. Zo worden de oorspronkelijke restanten van het kasteel niet belast.

Reconstructie en nieuwbouw gecombineerd bij Bleijenbeek

In de plannen die zijn opgesteld voor kasteel Bleijenbeek worden reconstructie en nieuwbouw samengebracht in

één plan. Dit kasteel met een veertiende-eeuwse kern werd in 1945 door de Engelsen gebombardeerd. Om het beeld van het kasteel te herstellen, wordt de toren gereconstrueerd. De muurrestanten worden geconsolideerd, waardoor het kasteel als ruïne te beleven blijft. Om ruimte te creëren voor evenementen en partijen wordt een moderne constructie in de oude geplaatst. Dit nieuwe invouwwolume, dat de bouwgeschiedenis ontkent, sluit aan op de bestaande wanden, maar belast deze niet. Ook voor de tuin en omgeving zijn plannen ontwikkeld om de structuur weer beleefbaar te maken. Zo wordt de binnengracht hersteld en zijn er plannen om de contouren van het poortgebouw zichtbaar te maken door beplanting of door het blootleggen van eventuele restanten van de fundering. Vanwege de kosten die deze plannen met zich meebrengen, beperken de werkzaamheden zich voorlopig tot de consolidatie van het bestaande ruïne, totdat meer geldstromen gevonden kunnen worden.

Een nieuwe toekomst

De plannen voor deze drie Limburgse kastelen geven een beeld van de verschillende opvattingen die bestaan over herbouw van kasteelruïnes. Deze zeer uiteenlopende projecten hebben allemaal hetzelfde uitgangspunt: het behouden en het in meer of mindere mate openbaar toegankelijk maken van deze bijzondere maar ruïneuze monumenten. Door de hoge kosten die bij de instandhouding van ruïnes komen kijken, is herbestemming nodig. Het is daarbij niet mogelijk om het romantische beeld van overwoekerde kasteelmuren te behouden. Hoewel er aan herbouw van kastelen grote nadelen kleven, bieden reconstructie en nieuwbouw de mogelijkheid om ruïnes *an sich* te behouden en zelfs een nieuwe toekomst te geven.

Meer informatie over de projectplannen is te vinden op de verschillende websites:

<http://www.slotschaesberg.nl/>

<http://www.kasteeldekeverberg.nl/herbouw>

<http://www.kasteelbleijenbeek.nl/>

Noten

- 1 De resultaten van de verschillende onderzoeken zijn terug te vinden op de website: http://www.kastelenbeeldbank.nl/_kastelen/index.php. Vera Driessen, *Do [not] enter. De publieksontsluiting van kasteelruïnes in Nederland*, Rapport 2010; Michiel van Ginkel, *De beleving van kasteelruïnes in Nederland. Hoe beleven bezoekers kasteelruïnes en wat zijn hun wensen voor de toekomst?*, Rapport 2011; Maaike Feltmann, *Een kasteelruïne om de hoek. Wat betekenen kasteelruïnes voor omwonenden en hoe wensen zij de ruïne in de toekomst te beleven?*, Rapport 2011; Onderzoek beleving van Ruïnes door verschillende studenten sociale geografie, 2012.
- 2 Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Een toekomst voor kasteelruïnes. Handreiking voor de instandhouding van archeologische kasteelterreinen en kasteelruïnes, Amersfoort 2012. De brochure is te downloaden op <http://www.cultureelerfgoed.nl/organisatie/publicaties-van-rijksdienst/toekomst-voor>
- 3 De ontwikkelingen rondom Kasteel Heusden zijn besproken in Kasteelkatern 39 en 40.
- 4 Voor meer informatie over dit project zie: <http://www.guedelon.fr/nl/>
- 5 <http://www.koldinghus.dk/om-koldinghus.html>

BOEKEN

Fred Vogelzang

G. Jaspers e.a., red.,
Globes, oorkonden en botanica op
kasteel Keukenhof.

Jaarboek kasteel Keukenhof VI,
Hilversum 2012

isbn 978 90 8704 301 8

Traditiegetrouw komt ieder jaar een bundeling artikelen uit over aspecten van de geschiedenis van kasteel Keukenhof in de vorm van een jaarboek. Over het algemeen weet de redactie interessante deelonderwerpen te bieden, al is de relatie met het kasteel soms wat magertjes. Dit keer is er bijvoorbeeld een leerzaam artikel opgenomen

over wereldbollen. Vanaf de zestiende eeuw werden er globes in Europa geproduceerd. Toen vaak in tweetallen: een aardglobe en een hemelglobe, waarop in spiegelbeeld sterrenbeelden waren aangegeven. Het aantal afgebeelde sterrenbeelden verschilde nogal. Pas in de twintigste eeuw ontstond er een 'vast' getal sterrenbeelden. Het artikel gaat ook in op de productie van wereldbollen, aanvankelijk vooral in Duitsland. Aanleiding voor deze bijdrage is de aanwezigheid van twee globes in de bibliotheek van de Keukenhof. Andere bijdragen richten zich op de papieren collectie. Zo bevindt zich in het huisarchief een veertiende-eeuwse oorkonde, die te maken heeft met de verpachting van de heerlijkheid Lienden in de Betuwe. Lienden was aanvankelijk eigendom van de Utrechtse Paulusabdij, maar werd in 1327 gepacht door de Gelderse graven, later hertogen. Een van die pachtcontracten is door een bewoner van de Keukenhof in het archief van het kasteel gebracht. Het artikel beschrijft de achtergronden van zo'n pachtcontract. In de bundel is ook een meer algemeen artikel over het huisarchief van de Keukenhof opgenomen plus een bijdrage over paddenstoelen die op het landgoed worden aangetroffen.

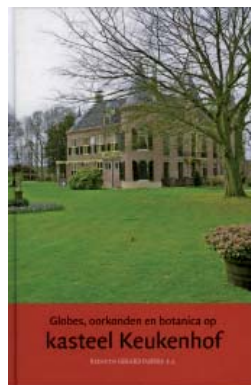
M. Groothedde,
Een vorstelijke palts te Zutphen?
Macht en prestige op en rond het plein
's-Gravenhof van de Karolingische tijd tot
aan de stadsrechtverlening,
Zutphen 2013

In de vroege en volle middeleeuwen trokken vorsten met hun hofhouding rond en verbleven dan eens hier, dan eens daar. Daartoe beschikte zo'n vorst over 'paltsen', centra van bestuur en representatie, vaak

bestaande uit een kerk, een paleisachtige 'aula' en een aantal bijgebouwen. In het centrum van Zutphen zijn net na de Tweede Wereldoorlog en de laatste decennia opgravingen gedaan, waarbij zo'n aula-achtig gebouw werd aangetroffen. Sindsdien is er discussie of het hier een echte palts betreft en door wie deze is gebouwd. In dit proefschrift probeert de Zutphense gemeente-archeoloog op die vragen een antwoord te geven, maar het vraagtteken in de titel van het boek is geen affectatie. Na 500 pagina's heeft de lezer enorm veel interessante informatie gekregen, maar zekerheid over een antwoord is er niet.

Een van de bijgevoegde stellingen van de auteur is dat archeologische resten een even belangrijke primaire bron zijn voor het onderzoek naar de palts van Zutphen als een schriftelijke bron waarin een bezoek van een koning aan de palts uitgebreid wordt beschreven. Dat laatste is belangrijk, omdat zonder rondreizende vorst er feitelijk niet over een palts gesproken kan worden. Maar helaas, zo'n schriftelijke bron ontbreekt en ook de archeologische sporen geven geen uitsluitsel over een mogelijk koninklijk bezoek.

Ondanks dat weet de auteur aannemelijk te maken dat in het midden van de elfde eeuw keizer Hendrik III rondom Zutphen een nieuw graafschap creëerde. Het nabijgelegen Deventer werd geschonken aan de Utrechtse bisschop, die daar een eigen palts, een eigen bestuurscentrum bouwde. Voor een keizerlijke residentie is geen plaats meer en daarom wordt in Zutphen een nieuwe aula opgetrokken. Zutphen kende al een versterkt bestuurscentrum, van de graven van Hamaland. Na een Vikingaanval rond 882 werd dat Hamalandse centrum van kerk en houten hal omringd door een verdedigingswal met greppel. Toen de bisschop of keizer rond 1050 een nieuwe aula liet bouwen, koos men een iets afwijkende oriëntatie dan de oude Hamalandse hal. De auteur verklaart dat uit een verlangen, de breuk met de oude machtshebbers te benadrukken. Ook dit nieuwe gebouw was vanaf de IJssel goed zichtbaar, een belangrijke voorwaarde voor een representatief gebouw. Anderhalve eeuw later veranderden de machtsverhoudingen opnieuw flink.

Het Gelderse gravengeslacht was toen sterk in opkomst en nam de heerschappij over Zutphen over. Dat deden de graven onder meer door hun claims te antedateren door het vervalsen van oorkonden. Zo werd letterlijk de geschiedenis herschreven. Ook zij bouwden een nieuwe palts, die opnieuw als zichtbaar machtssymbool fungeert. Toch hadden de paltsen inmiddels hun nut overleefd, omdat vorsten meer vanuit vaste woonplaatsen opereerden. Het Zutphense complex raakte al snel in verval. Het werd aan de stad Zutphen verpacht die het als steengroeve gebruikte. Behalve ondergronds is er nu niets meer van over. Voor een deel is dit proefschrift gebaseerd op opgravingen van lang geleden, die niet of niet volledig waren uitgewerkt. Daarvan zijn er nog vele in Nederland. Gecombineerd met gegevens uit moderne opgravingen, waarvan onder dwang van het Verdrag van Malta wél vlot een verslag dient te verschijnen, plus andere bronnen lijkt het mogelijk tot een synthese te komen die weer leidt tot hypothesen, die ons inzicht verdiepen. Al is het natuurlijk frustrerend dat er toch nog vraagtekens open blijven.

Patrick Jansen,
Van heide tot lusthof.
Landgoederen in het Renkums beekdal,
Utrecht 2012,
isbn 978 90 5345 460 2

In Gelderland liggen bij Renkum drie belangrijke landgoederen. Het gaat om Oranje Nassau's Oord, De Keijenberg en Oostereng. De auteur gebruikt een historische invalshoek om de huidige verschijningsvorm van deze landgoederen te verklaren. De opzet die hij daarvoor heeft gekozen, is die van een wandeling. Hij loopt als het ware

rond op zo'n landgoed en beschrijft de landschapselementen die hij tegenkomt. Zo is voor een bezoeker, met het boek in de hand, het landgoed te 'lezen' (ware het niet dat door omvang en gewicht van het boek dit niet echt aan te raden is). De overblijfselen krijgen een diepte in de tijd en aan iedere plek hangt wel een verhaal. Het boek is ruim geïllustreerd en mooi vormgegeven. Het bevat een schat aan informatie, opgedoken uit vele archieven. De auteur heeft heel wat meters archief doorgewerkt en veel mensen geïnterviewd om de soms onduidelijke resten te duiden. Het nadeel van deze aanpak wordt duidelijk als we het verhaal van Oranje Nassau's Oord volgen. Het begint in 1872, als een hotel in Zwitserse stijl wordt geopend, met een prachtig uitzicht over Rijn en Betuwe. Dit hotel werd eerst door een verwoestende brand getroffen en enkele decennia later door oorlogsgeweld. Steeds weer verrees het gebouw uit de as en onlangs is het opnieuw verbouwd en vergroot. Maar is dit hotel Oranje Nassau's Oord (ONO)? De lezer ervaart het niet, want de volgende paragrafen zijn gewijd aan de landschapselementen in de omgeving, zoals loopgraven, een oude dijk, een moerasgebied waar, om wateroverlast tegen te gaan, een gemaal werd gebouwd, de aanleg van een spoorweg en een beschrijving van de zuilen die aan het begin van de oprijlaan van het landgoed staan. De oprijlaan blijkt toegang te geven tot het 'echte' Oranje Nassau's Oord, maar pas op pagina 39 wordt de voor geschiedenis van dit koninklijke landgoed uit de doeken gedaan. Al in de veertiende eeuw komt de naam Cortenbergh in de bronnen voor en in de zeventiende eeuw is sprake van een landhuis. Een ander in de buurt liggend landgoed is Grunsfoort. Beide bezittingen komen in handen van adellijke families. In de negentiende eeuw wordt een nieuw landhuis gebouwd dat gekocht wordt door koning Willem III. Hij gaf het de nieuwe naam Oranje Nassau's Oord. Hij voerde flinke verbouwingen door, hoewel het huis alleen in de zomer werd gebruikt. Het hotel waarmee het hoofdstuk opende, blijkt dus alleen deel uit te maken van het landgoed ONO. Bij de troonsaanvaarding van Wilhelmina kreeg regentes Emma een

nationaal geschenk. Dat geldbedrag werd door haar gebruikt voor de oprichting van het eerste sanatorium voor 'longlijders', dat zij op het landgoed bij Renkum situeerde. Er kwamen nieuwe gebouwen voor deze nieuwe functies en aan het door Willem III heringerichte park werden aanpassingen gedaan. Vervolgens gaat de leeswandeling verder langs de overige bossen, vijvers, lanen en bijgebouwen op het landgoed. Het prettige van de gekozen aanpak is dat veel elementen aandacht krijgen, die anders misschien zouden zijn ondergesneeuwd, maar een groot manco is het gebrek aan historische samenhang tussen al deze elementen. Daartoe zou misschien een korte inleiding of een samenvatting de oplossing kunnen bieden. De andere twee behandelde landgoederen kennen een vergelijkbare aanpak. De Keijenberg, een landhuis dat in de achttiende eeuw in de bronnen voorkomt, kwam later in handen van de familie Schimmelpenninck, die er net als buurman Willem III flink wat verbouwde. Later werd het een rusthuis voor huismoeders en vervolgens eigendom van Staatsbosbeheer. Door de gekozen aanpak in het boek is de chronologie niet eenvoudig te reconstrueren, maar opnieuw staat er veel nuttige en grappige informatie in. Het laatst behandelde huis is Oostereng, onder meer eigendom geweest van de familie Quarles van Ufford en van de bankierfamilie Insinger. Ook dat landgoed is inmiddels eigendom van Staatsbosbeheer. Er lag een gebouw van de toenmalige Landbouwhogeschool, compleet met kernreactor. Die werd in 1980 stilgelegd, de gebouwen zijn in 2002 gesloopt. Het kernafval is naar de VS verscheept, de locatie is nu natuurgebied.

Op de foto:

"In het park van Huize Middenburg staan eeuwenoude kastanjes, eiken en beuken. Er zijn vijvers en aan de achterkant stroomt de Vliet. Het huis zelf staat hoger; dat geeft een statige, imposante aanblik."

"Mijn vader is gepensioneerd aannemer, met een voorliefde voor oude gebouwen. Hij wordt al lyrisch bij het zien van een authentieke steen of tegel. Na twee boerderijen in oude staat te hebben hersteld, kocht hij dit huis en restaureerde het. De groene luiken waren totaal verwaarloosd. Alle houtjes zijn stuk voor stuk door zijn handen gegaan. Het koetshuis, waarin ik zelf woon, hebben we samen verbouwd."

"Het eerste huis - Oud Middenburg - stamt uit 1659; het werd aangelegd door een schepen uit Delft. Huize Middenburg zoals we het nu kennen werd in 1917 grondig gerestaureerd. Aan het gebouw en het park is sindsdien nooit meer iets veranderd. Het gebouw vertoont een mix aan stijlen, wat het extra mooi maakt. Ik vind het een prachtig huis op een prachtige plek."

J.E. Vink, medebeheerder (46)
Huize Middenburg

Donatus
verzekert
vertrouwd
sinds 1852

Monumenten worden met veel zorg omgeven door hun eigenaren en beheerders. Dat is belangrijk en nodig. Net als het kiezen van de juiste verzekering. Als sinds 1852 heeft Donatus ervaring in het verzekeren van monumentale kerken en gebouwen. Als onderlinge maatschappij werken wij zonder winstoogmerk. Wij hebben dan ook geen klanten, maar leden. Maak vrijblijvend kennis met Donatus. Onze expertise zal u verbazen en verrassen, evenals onze jaarlijkse premierestitutie.

Donatus

Dé kerken- en monumentenverzekeraar